

บทที่ 2

ทฤษฎี เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

งานวิจัยเรื่องการเปลี่ยนแปลงการจัดพื้นที่ใช้สอยและวัตถุในวิหารล้านนา เชียงใหม่ ได้นำคำสำคัญ (Keyword) ตามชื่อเรื่องวิจัยมาเป็นหลักเกณฑ์ในการศึกษา ทฤษฎี เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องเพื่อสร้างความเข้าใจในขอบเขตเนื้อหาและกำหนดกรอบของการวิจัย โดยแบ่งการศึกษาเป็นสองกลุ่มหลัก ได้แก่

- กลุ่มทฤษฎีหรือกรอบแนวคิด ศึกษาเรื่อง การเปลี่ยนแปลง และพื้นที่ใช้สอย
- กลุ่มเอกสาร งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ศึกษาเรื่อง วิหารล้านนา และจังหวัดเชียงใหม่

2.1 ทฤษฎี

2.1.1 การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม

เนื่องจากแบบแผนการจัดพื้นที่ใช้สอยและการจัดวางศาสนวัตถุรวมถึงสิ่งของต่างๆ ในวิหาร เป็นสิ่งที่สังคมมนุษย์สร้างขึ้นจนกลายเป็นแบบแผนปฏิบัติหรือวัฒนธรรมขึ้น ในการค้นหาสาเหตุและปัจจัยของการเปลี่ยนแปลงตามวัตถุประสงค์การวิจัยนั้นจึงจำเป็นต้องศึกษาทฤษฎีการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมก่อน เพื่อทราบถึงความหมาย รูปแบบและกระบวนการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในสังคมเพื่อนำหลักเกณฑ์ดังกล่าวมาใช้เป็นกรอบในการวิเคราะห์และอธิบายถึงความเปลี่ยนแปลงภายในวิหาร ซึ่งแนวคิดนี้ได้อธิบายว่าการเปลี่ยนแปลงใดๆก็ตามที่เกิดขึ้นในสังคมมนุษย์สามารถจำแนกได้เป็นสองประเภทหลักคือ การเปลี่ยนแปลงทางสังคมกับการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม

วัชรนา คลายนาท (2530: 185) กล่าวว่า ในสังคมมนุษย์สามารถจำแนกการเปลี่ยนแปลงออกเป็น 2 ส่วนคือ การเปลี่ยนแปลงทางสังคม ซึ่งมุ่งถึงการเปลี่ยนแปลงทางโครงสร้างของสังคมและระบบความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกในสังคม เช่น การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างอายุประชากร ระดับการศึกษาของประชาชน อัตราการเพิ่มของประชากร การเปลี่ยนแปลงระบบความสัมพันธ์ของสังคมแบบชนบทไปสู่สังคมเมือง ส่วนการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมเน้นการประดิษฐ์ของสังคมทั้งที่เป็นการประดิษฐ์ทางวัตถุและไม่ใช้วัตถุ เช่น ภาษา ศิลปะ ศิลปกรรม ดนตรี การละเล่น อันเป็นประเพณีต่างๆ รวมถึงความรู้ ความเชื่อ ค่านิยม และบรรทัดฐานทางสังคม

ซึ่งการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมจะมีความเกี่ยวข้องระหว่างกันเสมอ แสดงให้เห็นว่าเมื่อระบบสังคมใดมีเปลี่ยนแปลงย่อมส่งผลกระทบต่อวัฒนธรรมประเพณีของสังคมนั้นด้วย

Levin and Spates, 1979 (อ้างใน วัชรวิทย์, 2530: 186) ยังจำแนกการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมเป็น 3 แบบ คือ การเปลี่ยนแปลงโดยการปฏิวัติ การเปลี่ยนแปลงแบบค่อยเป็นค่อยไป และการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในชีวิตประจำวัน

1. การเปลี่ยนแปลงโดยการปฏิวัติ (Revolution) หมายถึง ความพยายามที่จะเปลี่ยนแปลงโครงสร้างของสถาบันส่วนใหญ่ในสังคม รวมถึงการเปลี่ยนแปลงค่านิยมสำคัญของสังคมอย่างรุนแรงและรวดเร็ว เช่น การเปลี่ยนแปลงการปกครอง
2. การเปลี่ยนแปลงแบบค่อยเป็นค่อยไป (Trends) หมายถึง การเปลี่ยนแปลงรูปแบบการปฏิสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกทีละเล็กละน้อยในระยะเวลาอันยาวนาน
3. การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในชีวิตประจำวัน (Everyday Change) เป็นการเปลี่ยนแปลงที่มนุษย์ไม่คอยได้สังเกต แต่มีความสำคัญต่อการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมของสมาชิก เช่น การศึกษาค้นคว้าความรู้ใหม่ๆ การประดิษฐ์สิ่งใหม่ การเปลี่ยนแปลงของเครื่องแต่งกาย ดนตรี ศิลปะ เป็นต้น การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในชีวิตประจำวัน อาจเป็นมูลเหตุที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงแบบปฏิวัติหรือแบบค่อยเป็นค่อยไปในระยะต่อมา

Horton and Hunt, 1968 (อ้างใน วัชรวิทย์, 2530: 187) อธิบายว่าการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมจะเกิดและกระจายไปในระหว่างสมาชิก รวมถึงการกระจายไปสู่สังคมอื่นๆด้วยกระบวนการดังนี้

1. การค้นพบ (Discovery) หมายถึง การที่สมาชิกรับรู้ร่วมกันในข้อเท็จจริง หรือรับรู้ความสัมพันธ์ระหว่างกันของสิ่งที่ทำการศึกษา
2. การประดิษฐ์ (Invention) หมายถึง การประมวลสิ่งที่ค้นพบและสิ่งที่สังคมเคยนำไปใช้ให้เกิดประโยชน์ต่างๆ มาสร้างเป็นสิ่งใหม่ เป็นผลจากการสะสมทางวัฒนธรรมของสังคม ซึ่งแบ่งเป็น 2 ประเภทคือ สิ่งประดิษฐ์ที่เป็นวัตถุ (Material Inventions) สามารถสัมผัสจับต้องได้ กับสิ่งประดิษฐ์ที่ไม่ใช่วัตถุ (Nonmaterial Inventions หรือ Social Invention) ได้แก่ ระบบความคิด การสื่อความหมาย เช่น ภาษา การปกครอง ระบบเศรษฐกิจ ระบบการศึกษา ปรัชญา ค่านิยมทางสังคม
3. การแพร่กระจาย (Diffusion) เป็นกระบวนการสุดท้ายของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม ซึ่งหมายถึงการกระจายวัฒนธรรม อันได้แก่ สิ่งที่ค้นพบและประดิษฐ์จากคนกลุ่มหนึ่งไปสู่คนอีกกลุ่มหนึ่ง ลักษณะการแพร่กระจายยังแบ่งได้ 3 แบบ ดังนี้

- 3.1 การแพร่กระจายเป็นกระบวนการสองทาง (Two-way Process) ระหว่างผู้แพร่กระจายและผู้รับ หรือเรียกว่าการหีบยืมวัฒนธรรมซึ่งกันและกัน
- 3.2 การแพร่กระจายเป็นกระบวนการเลือกสรร (Selective Process) หมายถึงการเลือกรับวัฒนธรรมเพียงบางส่วน และมีความสอดคล้องกับพื้นฐานวัฒนธรรมของคน
- 3.3 การแพร่กระจายนำไปสู่การดัดแปลงแก้ไขใหม่ (Modification) ได้แก่การเปลี่ยนแปลงองค์ประกอบทั้ง 4 ประการ คือ รูปทรง (Form) ส่วนประกอบของสิ่งประดิษฐ์ (Function) ประโยชน์ที่นำไปใช้ (Meaning) และหลักการของสิ่งเหล่านั้น (Principle)

Neil J.Smeleser P.381-383 (อ้างใน วัชรวิภาดา คณาทร, 2530) กล่าวว่า การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในแต่ละสังคมมีความแตกต่างกันตามปัจจัยที่ส่งผลดังนี้

1. จำนวนประชากร
2. สิ่งแวดล้อม
3. เทคโนโลยี
4. วัฒนธรรม

ในการศึกษาทฤษฎีการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม ทำให้ทราบว่า การกำหนดรูปแบบพื้นที่ใช้สอยและการกำหนดตำแหน่งหน้าที่การใช้งานของวัตถุสิ่งของต่างๆ ที่ปรากฏอยู่ภายในวิหาร เกิดจากการประดิษฐ์ คิดค้น สังคม จนเกิดเป็นแบบแผนและค่านิยมของคนในสังคมที่ยึดถือปฏิบัติสืบต่อกันมาอย่างยาวนานกลายเป็นวัฒนธรรมที่แพร่กระจายออกไปจากสังคมหนึ่งสู่อีกสังคมหนึ่ง เป็นการแลกเปลี่ยนซึ่งกันและกัน มีการเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ การศึกษาทฤษฎีนี้จะช่วยวิเคราะห์และอธิบายว่าการเปลี่ยนแปลงการจัดพื้นที่ใช้สอยในวิหารล้านนาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน มีรูปแบบ กระบวนการ ขั้นตอนอย่างไร และอัตราการเปลี่ยนแปลงขึ้นอยู่กับปัจจัยใด ทฤษฎีนี้ยังช่วยในคาดเดาการเปลี่ยนแปลงการจัดพื้นที่ใช้สอยในวิหารที่จะเกิดขึ้นในอนาคตเพื่อหาแนวทางในการจัดการตามวัตถุประสงค์การวิจัยข้อที่ 2 ได้

2.1.2 พื้นที่ในคติไทย

เป็นที่ทราบกันโดยทั่วไปว่าพื้นที่ภายในวัดหรือในวิหารนั้นมีความแตกต่างจากพื้นที่อื่นๆ การเข้าไปใช้สอยพื้นที่จึงมีกฎระเบียบแบบแผนที่ผูกโยงกับคติความเชื่อในทางศาสนาและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ความเชื่อในพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ตามแบบไทย แนวคิดเรื่องพื้นที่ใช้สอยจึงนำแนวคิดเรื่องพื้นที่ในคติไทยของ นิธิ เอียวศรีวงศ์ (2538: 131-149) มาใช้ในการวิเคราะห์ความเปลี่ยนแปลง

ที่เกิดขึ้นภายในวิหาร เนื่องจากงานของนิธิเป็นการอธิบายการใช้พื้นที่ของไทยโดยตรงและมีเนื้อหาที่เชื่อมโยงและสอดคล้องกับแนวคิดเรื่องพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ มีการเปรียบเทียบให้เห็นความแตกต่างระหว่างพื้นที่ในคติไทยหรือแนวคิดแบบตะวันออกกับพื้นที่ในคติปัจจุบันซึ่งเป็นแนวคิดแบบตะวันตกได้อย่างชัดเจน โดยนิธิอธิบายว่า มนุษย์มีชีวิตอยู่ท่ามกลางพื้นที่ (Space) และเวลา (Time) ในแต่ละวัฒนธรรมจะมีการสร้างคติเกี่ยวกับพื้นที่และเวลาที่ต่างกัน มีการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติหรือสิ่งต่างๆ ให้อยู่ในพื้นที่และเวลาตามคติของตน การสร้างความสัมพันธ์ดังกล่าวจึงเกิดมี “ความหมาย” หรือ “โลกทัศน์” ขึ้น ซึ่งโลกทัศน์ของมนุษย์ในแต่ละกลุ่มแต่ละวัฒนธรรมก็จะแตกต่างกันตามความแตกต่างของพื้นที่ที่ตนอาศัยและเวลาในพื้นที่นั้นๆ

พื้นที่ในคติปัจจุบัน เป็นผลพวงที่เกิดจาก วัฒนธรรมวิทยาศาสตร์ ซึ่งกำเนิดขึ้นในโลกตะวันตกเมื่อราว 200-300 ปีมานี้แต่มีอิทธิพลต่อชีวิตมนุษย์มากที่สุด แนวคิดนี้เชื่อว่า พื้นที่เป็นสิ่งไร้ขอบเขตแผ่ขยายไปอย่างไม่มีปริมาตร ไม่เพียงแต่พื้นที่ในโลกเท่านั้นยังรวมถึงพื้นที่ในอวกาศ พื้นที่อันกว้างไกลไร้ขอบเขตนี้ไม่มีเส้นแบ่ง สามารถเข้าไปประสบจับต้องหรือผ่านเข้าไปได้ มีความเป็นรูปธรรม ดังนั้นพื้นที่นามธรรมในโลกทัศน์ของคนปัจจุบันเช่น สวรรค์ จึงหายไป

พื้นที่ในคติไทย จะตรงกันข้ามกับพื้นที่ในคติปัจจุบันคือ มีขอบเขตเส้นแบ่งที่ชัดเจนไม่เป็นผืนเดียวกัน มีทั้งพื้นที่ในแนวราบและแนวดิ่งซึ่งมีการแบ่งเป็นส่วนๆ แต่ละส่วนจะมีลักษณะและความหมายที่แตกต่างกันและยังต้องมีกฎที่ต้องปฏิบัติเมื่อก้าวเข้าสู่พื้นที่อื่น เช่น การปรับเปลี่ยนการแต่งกาย การเปลี่ยนพฤติกรรมหรือมารยาทเพื่อให้เหมาะสมกับกาลเทศะหรือถูกที่ถูกเวลา

การศึกษาแนวคิดเรื่องพื้นที่ในคติไทย มีประโยชน์ในการวิเคราะห์เปรียบเทียบการจัดพื้นที่ใช้สอยในวิหารในอดีตและความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับพื้นที่ในปัจจุบัน โดยความเปลี่ยนแปลงด้านต่างๆ ที่เกิดขึ้นเกิดจากการให้ความหมายหรือโลกทัศน์ของคนในสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป ส่งผลให้เกิดการใช้งานพื้นที่และจัดวางวัตถุสิ่งของต่างๆ ที่เปลี่ยนแปลงตามเวลาตามยุคสมัย

2.2 เอกสาร งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องแบ่งเป็น 2 กลุ่มหลักได้แก่ เรื่องวิหารล้านนา และจังหวัดเชียงใหม่ โดยเรื่องวิหารล้านนาเป็นการศึกษาเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับวิหารล้านนาที่ผ่านมา เพื่อค้นหาแบบแผนการจัดพื้นที่ใช้สอยและวัตถุในวิหารและคัดเลือกกลุ่มตัวอย่างวิหารในการวิจัย ส่วนเรื่องจังหวัดเชียงใหม่เป็นการศึกษาในเชิงประวัติศาสตร์ถึงความเป็นมาของเมืองเชียงใหม่ พุทธศาสนาในดินแดนแห่งนี้ เพื่อค้นหาถึงที่มาและแนวคิดของการจัดพื้นที่ใช้สอยและการจัดวางวัตถุรวมถึงศึกษาประวัติศาสตร์ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับเมืองเชียงใหม่

ในด้านต่างๆ ตลอดระยะเวลาที่ผ่านมา เพื่อค้นหาสาเหตุปัจจัยของความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น และส่งผลกระทบต่อพุทธศาสนา วัด และวิหาร ซึ่งจะส่งผลถึงรูปแบบการจัดพื้นที่ใช้สอยและวัตถุ ในวิหารต่อไป

2.2.1 วิหารล้านนา

จากการทบทวนวรรณกรรมการศึกษาเรื่องวิหารล้านนาที่ผ่านมา พบว่า 1) เป็นการศึกษาทางด้านประวัติศาสตร์ที่เน้นการค้นหาและระบุยุคสมัยของวิหาร การลำดับยุคสมัยในการก่อสร้าง 2) เป็นการศึกษาที่มาทางด้านรูปแบบศิลปกรรมของวิหารว่าได้รับอิทธิพลหรือมีความเชื่อมโยงกับยุคไหนหรืออาณาจักรใดเป็นสำคัญ 3) เป็นการศึกษาแนวคิด วิธีการ กระบวนการก่อสร้างวิหาร 4) เป็นการศึกษาเพื่อค้นหาแบบแผนของวิหารในแต่ละสกุลช่าง 5) เป็นการศึกษาองค์ประกอบทางศิลปกรรมวิหาร โดยเจาะจงในรายละเอียดแต่ละส่วน เช่น หน้าบัน ลายคำ จิตรกรรมฝาผนัง เป็นต้น โดยภาพรวมของการศึกษาวิหารล้านนาทั้งหมด มุ่งเน้นไปที่แบบแผนทางสถาปัตยกรรมภายนอก ยังขาดการศึกษาทางด้านรูปแบบพื้นที่ใช้สอยภายใน การจัดวางผังศาสนวัตถุเครื่องเรือนเครื่องใช้ หรือการศึกษาถึงพัฒนาการและความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับพื้นที่ใช้สอยนั้นยังไม่มีผู้ใดได้ศึกษาอย่างจริงจัง ในการทบทวนวรรณกรรมเรื่องวิหารล้านนา ผู้วิจัยจึงเน้นเพื่อค้นหากลุ่มตัวอย่างในงานวิจัย และค้นหาแบบแผนการจัดพื้นที่ใช้สอยภายในวิหาร โดยมีตัวอย่างการศึกษาวิจัยดังนี้

- แบบแผนทางศิลปกรรมวิหารพื้นเมืองล้านนาในระหว่างพุทธศตวรรษที่ 20-24 (วรลัญจก์ บุญสุรัตน์, การวิจัยประเภททั่วไป จากสำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ 2543, ภาควิชาศิลปะไทย คณะวิจิตรศิลป์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2539)

จุดประสงค์ของการศึกษาคือ ค้นหาแบบแผนทางสถาปัตยกรรมวิหารล้านนาในระหว่างพุทธศตวรรษที่ 20-24 ในพื้นที่วัฒนธรรมล้านนาหรือเขตภาคเหนือตอนบน เพื่อเก็บรวบรวมหลักฐานและข้อมูลด้านแบบแผน, เทคนิควิธีการก่อสร้าง, แนวความคิดในการออกแบบ

วิธีการศึกษาผู้วิจัยใช้วิธีการกำหนดปีที่สร้างวิหารเป็นเกณฑ์ในการแบ่งกลุ่มและเปรียบเทียบองค์ประกอบแต่ละส่วนเพื่อหาข้อแตกต่าง โดยคัดเลือกตัวอย่างวิหารที่สร้างในช่วงพุทธศตวรรษที่ 20-24 ซึ่งทั้งหมดเป็นวิหารที่อยู่ในจังหวัดลำปางและเชียงใหม่ และเป็นวิหารในจังหวัดลำปางถึง 8 หลัง ผู้วิจัยแบ่งการศึกษาเป็น 5 เรื่องหลักคือ ลักษณะของวิหาร แขนงผังของวิหาร โครงสร้างของวิหาร ตำแหน่งการวางเสา องค์ประกอบทางศิลปกรรมและการตกแต่ง

ผลของการศึกษาพบว่า วิหารล้านนาในช่วงก่อนพุทธศตวรรษที่ 24 แบ่งเป็น 2 กลุ่มคือ วิหารโถงหรือวิหารแบบไม่มีปีกเอก (ไม่มีผนัง) กับวิหารแบบมีปีกเอก (มีผนัง) แขนงผังตัวอาคารเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้ามีการยกเก็จหรือเรียกว่า ชค ออกทางด้านหน้าและหลังอาคาร ซึ่งมี

ความสัมพันธ์กับการลดชั้นหลังคา แบบที่นิยมได้แก่การยกเก็จด้านหน้า 2 ชด ด้านหลัง 1 ชด โครงสร้างหลังคาเป็นระบบการถ่ายเทน้ำหนักจากส่วนต่างๆของช่อลงมาสู่เสาเรียกว่า โครงสร้างแบบมั่วต่างใหม่ ไม่นิยมการปิดเพดานเพื่อการระบายอากาศที่ดี การวางเสาวิหารมีแนวคิดของการแก้มุมบีบทางสายตา หรือ Anti – Perspective โดยขยายความห่างระหว่างเสาในช่วงกลางอาคาร ออกทีละน้อยซึ่งมีความสัมพันธ์กับผังอาคารและโครงสร้างหลังคา องค์ประกอบทางศิลปกรรมและการตกแต่งมีการออกแบบเพื่อสื่อถึงคติหรือสัญลักษณ์ทางศาสนา ซึ่งมีเอกลักษณ์ที่แตกต่างจากภาคกลางอย่างชัดเจน เสริมสร้างความสมบูรณ์ให้กับวิหารจนไม่สามารถแยกออกจากสถาปัตยกรรมได้ และยังพบว่าองค์ประกอบบางส่วนมีความสัมพันธ์กับสถาปัตยกรรมของชาวจีน ชาวไทลื้อ ชาวลาว

การศึกษาของผู้วิจัยมีความน่าเชื่อถือในเรื่องช่วงอายุเนื่องจากศึกษาวิหารล้านนาที่มีหลักฐานการสร้างจริง มีการอธิบายลักษณะวิหารที่เชื่อมโยงกับประวัติศาสตร์ทำให้เข้าใจที่มาของรูปแบบมากขึ้น แบ่งเรื่องที่ศึกษาเป็นกลุ่มย่อยทำให้เข้าใจองค์ประกอบแต่ละส่วนได้ดี เป็นประโยชน์กับผู้ศึกษาในด้านวิธีการกำหนดขอบเขต โดยใช้อายุการสร้างและการแบ่งกลุ่มองค์ประกอบ รวมถึงข้อมูลด้านประวัติความเป็นมา รูปแบบของวิหารล้านนา งานวิจัยเป็นการศึกษาสถาปัตยกรรมโดยรวม เนื้อหาด้านพื้นที่ใช้สอยภายในจึงไม่ครบสมบูรณ์

- การศึกษาวิหารล้านนาในสมัยการปกครองของเชื้อสายตระกูลเจ้าเจ็ดตน (พ.ศ. 2317-2442) ในจังหวัดเชียงใหม่ ลำปาง ลำพูน (อำพร มาณัย, ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม ภาควิชาศิลปะสถาปัตยกรรม บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2540)

ผู้วิจัยต้องการศึกษารูปแบบสถาปัตยกรรมวิหารในช่วงสมัยที่เชื้อสายตระกูลเจ้าเจ็ดตนมีอำนาจปกครองอาณาจักรล้านนา ซึ่งเป็นช่วงของการฟื้นฟูบ้านเมืองและตกเป็นเมืองประเทศราชของสยาม โดยกำหนดกลุ่มตัวอย่างวิหารในการศึกษาด้วยอายุสมัยของการสร้างหรือเทียบเคียงจากรูปแบบศิลปกรรมเป็นเกณฑ์

การศึกษาพบว่าสามารถแบ่งกลุ่มลักษณะวิหารล้านนาตามเขตพื้นที่ที่สำคัญได้ 3 กลุ่มคือ

1. วิหารแบบเชียงใหม่ มีลักษณะเด่นคือนิยมยกเก็จหรือย่อมุมแผนผังทั้งด้านหน้าและด้านหลังซึ่งสัมพันธ์กับการซ้อนชั้นหลังคา อาคารตั้งบนฐานสูง รูปทรงสูง อ่อนช้อย มากกว่าวิหารแบบอื่นๆ

2. วิหารแบบลำปาง นิยมสร้างโดยอ้างอิงแบบแผนของวิหาร โถงแบบลำปางแต่เดิมใช้แผนผังแบบสี่เหลี่ยมผืนผ้า ตั้งอยู่บนฐานเตี้ย อาคารมีความกว้าง หลังคาคลุมต่ำ มีการซ้อนชั้น

เช่นเดียวกับวิหารแบบเชียงใหม่ แต่ระนาบของหลังคาเป็นแนวตรงไม่อ่อนช้อย ลักษณะโดยรวมจึงมีความหนักแน่น ทึบตัน

3. วิหารแบบลำพูน นิยมผังแบบสี่เหลี่ยมผืนผ้า มีมุขหรือระเบียงด้านหน้า ตั้งอยู่บนฐานเดียว การซ้อนชั้นของหลังคามีน้อยกว่าวิหารแบบเชียงใหม่และลำปาง ซึ่งเกิดจากความนิยมของกลุ่มชาติพันธุ์ คือกลุ่มชาวไทยองที่ได้อพยพเข้ามา

งานวิจัยนี้มีประโยชน์ในการเข้าใจภาพรวมของรูปแบบวิหารในอาณาจักรล้านนา

- การศึกษาวิหารที่สร้างในกระบวนการบูรณะปฏิสังขรณ์ (ชาตุนรงค์ ศรีสุวรรณ, ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม ภาควิชาศิลปสถาปัตยกรรมบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2540)

เป็นการศึกษาแนวคิด วิธีการ กระบวนการสร้างวิหารของบูรณะปฏิสังขรณ์ เพื่อเปรียบเทียบความเหมือนและแตกต่างจากการสร้างวิหารในวัฒนธรรมล้านนา

ผลการศึกษาพบว่าการบูรณะปฏิสังขรณ์วัดหลายๆแห่งทั่วภาคเหนือเกิดขึ้นในช่วงที่บูรณะปฏิสังขรณ์มีชีวิตอยู่ โดยเกิดจากปณิธานอันแรงกล้าของท่านที่จะบรรลุลึงพระนิพพานและสำเร็จสัมโพธิญาณเป็นพระพุทธเจ้าองค์ต่อไป ทำให้ท่านสร้างทานบารมีอันยิ่งใหญ่ด้วยการสร้างวัด วิหาร โบสถ์ เจดีย์ สาธารณะประโยชน์ต่างๆมากมาย โดยเฉพาะวิหารซึ่งกระจายอยู่ทั่วภาคเหนือ

ลักษณะสำคัญของวิหารในกระบวนการบูรณะปฏิสังขรณ์ที่เปลี่ยนแปลงจากระเบียบวิหารเดิมคือวิหารมีมุขหน้าและหลัง แผ่นผังสี่เหลี่ยมผืนผ้าไม่ยกเก็จซึ่งสัมพันธ์กับรูปแบบหลังคาที่มีผืนเดียวสองตับ มีการลดชั้นเฉพาะหน้ามุขเท่านั้น ทำให้สัดส่วนวิหารดูแข็งกระด้างไม่อ่อนช้อย โดยมีปัจจัยสำคัญ 3 ส่วนที่ส่งผลต่อพัฒนาการด้านรูปแบบคือ 1) เทคนิคและวัสดุก่อสร้างสมัยใหม่ 2) กำลังคนและเงินทุนสนับสนุน 3) พัฒนาการภายในของกลุ่มช่างลูกศิษย์ครูบาศรีวิชัย ปัจจัยทั้ง 3 ด้านก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงรูปแบบวิหารในด้านต่างๆได้แก่

องค์ประกอบสถาปัตยกรรมได้รับอิทธิพลศิลปกรรมจากภาคกลางผสมผสานกับแบบพื้นเมือง เนื่องจากมีการจัดจ้างช่างจากส่วนกลางและช่างชาวจีนมาเป็นแรงงานในการก่อสร้าง

รูปแบบโครงสร้าง เทคนิคและวัสดุการก่อสร้างสมัยใหม่ส่งผลต่อการกำหนดรูปแบบโครงสร้างวิหาร ทำให้สามารถสร้างวิหารที่ขนาดใหญ่และแข็งแรงมากขึ้น

กระบวนการช่าง มีลักษณะเป็นการผสมผสานงานช่างจากกลุ่มครูบาศรีวิชัยเอง, ช่างจากภาคกลาง, ช่างในพื้นที่แต่ละจังหวัด

การศึกษางานวิจัยนี้มีประโยชน์ในการเข้าใจการสร้างและบูรณะวิหารล้านนา ในช่วงของการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญช่วงหนึ่งในด้านการปกครอง สังคม เทคโนโลยีการก่อสร้าง ซึ่งเป็นองค์ประกอบส่วนหนึ่งของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม

- รูปแบบวิหารล้านนาในจังหวัดเชียงใหม่ (สถลทิพย์ ตียาภรณ์, วิทยานิพนธ์โครงการวิจัย เพื่อพัฒนานักวิจัยรุ่นใหม่ ภาควิชาสถาปัตยกรรมศาสตร์ คณะวิศวกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2542)

เป็นการศึกษารูปแบบของวิหารล้านนาในจังหวัดเชียงใหม่ที่มุ่งเน้นไปที่ตัวอาคาร แนวคิด การวางผัง ระบบโครงสร้าง วิธีการก่อสร้าง เพื่อรวบรวมข้อมูลเป็นหลักฐานในการศึกษาต่อไป

วิธีการศึกษาคือกำหนดกลุ่มตัวอย่างในการศึกษาจากหลักฐานการก่อสร้าง ลงพื้นที่เพื่อรังวัด เก็บข้อมูล เป็นการศึกษาเจาะลึกในตัวอาคารวิหาร ระบบโครงสร้างของวิหารล้านนา เนื้อหาอธิบาย วิธีการสร้างวิหารตามแบบโบราณ โดยให้ความสำคัญกับโครงสร้างหลังคาส่วนซุ้มม้าย่างใหม่ เนื้อหาส่วนใหญ่เป็นการรวบรวมข้อมูลจากงานวิจัยที่ศึกษาในเรื่องเดียวกันมีประโยชน์ในด้านการทราบกลุ่มตัวอย่างวิหารล้านนาเฉพาะในจังหวัดเชียงใหม่ที่สร้างในช่วงพ.ศ. 2350-2426

2.2.2 ประวัติศาสตร์เมืองเชียงใหม่

การทบทวนวรรณกรรมด้านประวัติศาสตร์เมืองเชียงใหม่มีขอบเขตเนื้อหากว้างขวางมาก ครอบคลุมทั้งทางด้านการเมืองการปกครอง ศาสนา สังคม เศรษฐกิจ ประชากร ประเพณีวัฒนธรรม การศึกษา สิ่งแวดล้อม ฯลฯ ดังนั้นผู้วิจัยจึงเน้นการศึกษาประวัติศาสตร์การเปลี่ยนแปลงที่ส่งผลกระทบต่อวัดและวิหาร โดยแบ่งเป็น 2 ส่วนคือ 1) ประวัติศาสตร์พื้นฐานของเมืองเชียงใหม่ รวมถึงเรื่องพุทธศาสนาในดินแดนแห่งนี้ ซึ่งเป็นส่วนสำคัญที่ทำให้เกิดวัด วิหาร และการจัดพื้นที่ใช้สอยภายในวิหาร 2) ศึกษาความเปลี่ยนแปลงของวัดและวิหาร ซึ่งจะส่งผลถึงรูปแบบการจัดพื้นที่ใช้สอยและศาสนวัตถุในวิหารต่อไป

ในที่นี้จะยกตัวอย่างวรรณกรรมที่ศึกษาถึงผลกระทบต่อวัดและวิหาร ดังนี้

- การใช้ที่ดินและสภาพแวดล้อมของวัดสำคัญในเมืองเชียงใหม่ (อัญญาณ์ โปราณานนท์, ภาควิชาภูมิศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2529)

งานวิจัยได้อธิบายว่า การเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วด้านเศรษฐกิจ สังคมของเชียงใหม่ ส่งผลให้วัดต่างๆเสื่อมคุณค่าลงเนื่องจากขาดการบำรุงรักษาที่เหมาะสม การไม่เห็นคุณค่าของโบราณวัตถุภายในวัด ความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีได้ก่อให้เกิดการสร้างอาคารรูปแบบใหม่ที่ขัดแย้งไม่กลมกลืนกับศาสนสถานเดิม นอกจากนี้ยังมีการใช้ที่ดินบริเวณวัดที่ก่อให้เกิดมลภาวะทางเสียงและกลิ่น หรือก่อให้เกิดทัศนียภาพที่ไม่กลมกลืนกับวัดโดยปัญหาต่างๆเกิดจากทั้งภายในวัดและบริเวณรอบๆวัด

ผู้วิจัยจึงนำเสนอแผนการพัฒนาวัดเป็น 3 ส่วนหลักคือ 1) การใช้ที่ดินวัด 2) อาคารสิ่งก่อสร้างภายในวัด 3) สภาพแวดล้อมทั่วไปภายในวัด โดยการใช้ที่ดินวัดแยกเป็นเขตพุทธาวาส

สังฆาวาส และเขตให้บริการชุมชนซึ่งไม่ใช่หน้าที่ของวัดโดยตรง เช่น โรงเรียน ที่จอดรถ สนามกีฬา เขตห้ามก่อสร้าง และให้มีถนนหรือรอยเชื่อมต่อกับสวนต่างๆ เช่น รั้วต้นไม้ หรือทางเดินยกระดับ ส่วนอาคารสิ่งก่อสร้างในวัดต้องไม่อยู่ในตำแหน่งที่บดบังสิ่งก่อสร้างที่มีคุณค่ามีรูปแบบที่สอดคล้องกับสถาปัตยกรรมเดิม การออกแบบป้าย ดวงไฟ และอื่นๆควรได้รับการออกแบบที่กลมกลืนกัน สาธารณูปโภคเช่นเสาไฟฟ้า สายไฟ สายโทรศัพท์ควรจัดเก็บให้เรียบร้อย ส่วนสุดท้ายด้านสภาพแวดล้อมทั่วไปภายในวัด ควรปรับปรุงให้มีความสงบ ร่มรื่น สวยงาม จัดทำป้ายอธิบายประวัติ ความเป็นมาของสิ่งสำคัญภายในวัด ปลูกต้นไม้เพิ่มเติม นอกจากนี้ยังเสนอการจัดการใช้ที่ดิน อาคารสิ่งก่อสร้าง สภาพแวดล้อมรอบบริเวณวัดไม่ให้เกิดปัญหาเกี่ยวกับวัดอีกด้วย

- คู่มือการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวด้านกายภาพประเภทวัด เล่มที่ 2 วัดในภาคเหนือ (การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย โดย คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2520)

คู่มือนี้แสดงให้เห็นถึงความเปลี่ยนแปลงที่ส่งผลต่อวัดทางภาคเหนือ รวมถึงในเชียงใหม่ โดยบทบาทหน้าที่ของวัดได้เปลี่ยนแปลงเพิ่มเติมจากเดิม คือเป็นสถานที่ท่องเที่ยวพร้อมกับยังคงทำหน้าที่เป็นศูนย์กลางของชุมชน วัดจึงมีการปรับเปลี่ยนสภาพแวดล้อมเพื่อรองรับการท่องเที่ยวในรูปแบบต่างๆ เป็นการนำเสนอวิธีการจัดการพื้นที่ใช้สอยภายในวัดให้เป็นระเบียบ เพื่อพัฒนาศักยภาพของวัดให้สามารถรองรับการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมได้

วิธีการคือศึกษาข้อมูลพื้นฐานทางด้านประวัติศาสตร์ สังคม วัฒนธรรมของภาคเหนือ และสภาพปัญหาทางด้านกายภาพที่เกิดกับวัดในปัจจุบัน พบปัญหาในสามส่วน ได้แก่ ปัญหาที่เกิดกับผังบริเวณ เช่น การทับซ้อนของกิจกรรมวัดกับกิจกรรมท่องเที่ยว การรुकล้ำเขตสังฆาวาส การจัดภูมิทัศน์ที่ไม่ส่งเสริมตัวอาคาร ปัญหาที่เกิดกับสถาปัตยกรรม ได้แก่ การชำรุดเสียหายตามสภาพ การบูรณะต่อเติมที่ไม่ถูกต้อง ปัญหาการขาดองค์ประกอบด้านสาธารณูปโภคและสาธารณูปการที่จำเป็น ได้แก่ ทางเดินเท้าที่เหมาะสม ถังขยะ ที่วางรองเท้าเป็นต้น และองค์ประกอบด้านสาธารณูปโภคและสาธารณูปการที่ไม่ส่งเสริมตัวอาคารเช่น สีและวัสดุของม้านั่งหรือถังขยะที่โดดเด่นไม่เหมาะสมกับวิหาร เป็นต้น งานวิจัยนี้นำเสนอวิธีแก้ปัญหาด้วยการศึกษาตัวอย่างวัดพัฒนาจากต่างประเทศและแนวทางของวัดพัฒนาตัวอย่างในประเทศ การจัดการสภาพแวดล้อมโดยใช้ทฤษฎีทางด้านสถาปัตยกรรมและภูมิสถาปัตยกรรมทั่วไป เน้นการจัดการที่ผังบริเวณและองค์ประกอบด้านสาธารณูปการ

- การเปลี่ยนแปลงด้านการศึกษาของคณะสงฆ์ในเมืองเชียงใหม่ในระบอบครั้งหลังของพุทธศตวรรษที่ 25 (ไข่มุก อุทยาวลี, ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2537)

ผู้วิจัยต้องการศึกษาพัฒนาการด้านการศึกษาของพระสงฆ์ในเมืองเชียงใหม่ ว่าได้รับผลกระทบอย่างไรบ้าง หลังจากการเปลี่ยนแปลงการปกครองและรับเอารูปแบบการพัฒนาในด้านต่างๆจากส่วนกลาง โดยผู้วิจัยใช้วิธีการทางประวัติศาสตร์ในการเก็บข้อมูลทั้งการค้นคว้าด้านเอกสาร จดหมายเหตุ หนังสือ งานวิจัยต่างๆ ประกอบกับการลงพื้นที่สัมภาษณ์พระสงฆ์เป็นหลัก และนำมาเรียบเรียง วิเคราะห์ ถึงสาเหตุปัจจัยของความเปลี่ยนแปลงนั้นๆ

ผลการศึกษาพบว่าครั้งหลังพุทธศตวรรษที่ 25 เป็นช่วงเวลาของการเปลี่ยนแปลงครั้งใหญ่ของล้านนา การเข้าร่วมเป็นส่วนหนึ่งของรัฐสยามทำให้รับเอาแบบแผนการปกครอง การศึกษา มาใช้ โดยเริ่มต้นเปลี่ยนแปลงที่คณะสงฆ์ก่อน เนื่องจากสมัยนั้นสถาบันสงฆ์เป็นสถาบันหลักของชุมชน มีบทบาทสูงในการเป็นแหล่งรวมความรู้และภูมิปัญญาด้านต่างๆของชุมชน โดยเฉพาะด้านอักษรภาษา เมื่อรัฐบาลสยามและคณะสงฆ์ส่วนกลางได้เข้ามาจัดระเบียบการปกครองและการศึกษาให้เป็นแบบแผนเดียวกันทั่วประเทศ โดยการใช้การศึกษาแผนใหม่คือระบบโรงเรียนและการเรียนภาษาไทยกลาง จึงส่งผลให้สถาบันสงฆ์และวัดถูกลดบทบาทลง พร้อมกับความสัมพันธ์ความนิยมของอักษรภาษาล้านนา ส่งผลให้ภูมิปัญญาความรู้ด้านต่างๆที่เคยสั่งสอนรำเรียนในวัดได้ค่อยๆสูญสลายหายไป นอกจากนี้ความเปลี่ยนแปลงด้านอื่นๆเช่น ด้านเศรษฐกิจ เทคโนโลยี สังคม ยังส่งผลต่อทัศนคติที่มีต่อวัดและพระสงฆ์ให้เสื่อมความสำคัญลง

งานวิจัยนี้เป็นสาขาประวัติศาสตร์ เป็นการศึกษา ค้นคว้า เรียบเรียง และวิเคราะห์ความเปลี่ยนแปลงและผลกระทบตามเนื้อหาจึงไม่มีการนำเสนอแนวทางแก้ไข

- วัดในกรุงเทพฯ: การเปลี่ยนแปลงในรอบ 200 ปี (พ.ศ. 2325-2525) (เนตรนภิส นาควัชระ และคณะ, รายงานการวิจัยเนื่องในการสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ครบรอบ 200 ปี ฝ่ายวิจัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2525)

งานวิจัยนี้มีความเกี่ยวข้องกับการเปลี่ยนแปลงวัดในเชียงใหม่ เนื่องจากความเปลี่ยนแปลงของวัดเริ่มต้นจากศูนย์กลางของประเทศและขยายตัวสู่ส่วนภูมิภาค มีลักษณะปัญหาที่คล้ายกัน และส่งผลถึงกัน ผู้วิจัยจึงต้องการศึกษาว่าความเปลี่ยนแปลงทางด้านระบบเศรษฐกิจ สังคม การเมือง ความก้าวหน้าทางเทคโนโลยี ความเจริญทางด้านการศึกษาและการคมนาคมซึ่งได้รับอิทธิพลจากอารยธรรมตะวันตก ได้มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงของวัดในกรุงเทพฯอย่างไรบ้าง โดยมีการศึกษาความเปลี่ยนแปลงทั้งทางด้านบทบาทของวัดต่อสังคม การใช้ที่ดินและสภาพแวดล้อมของวัด ตลอดจนรูปแบบทางสถาปัตยกรรม

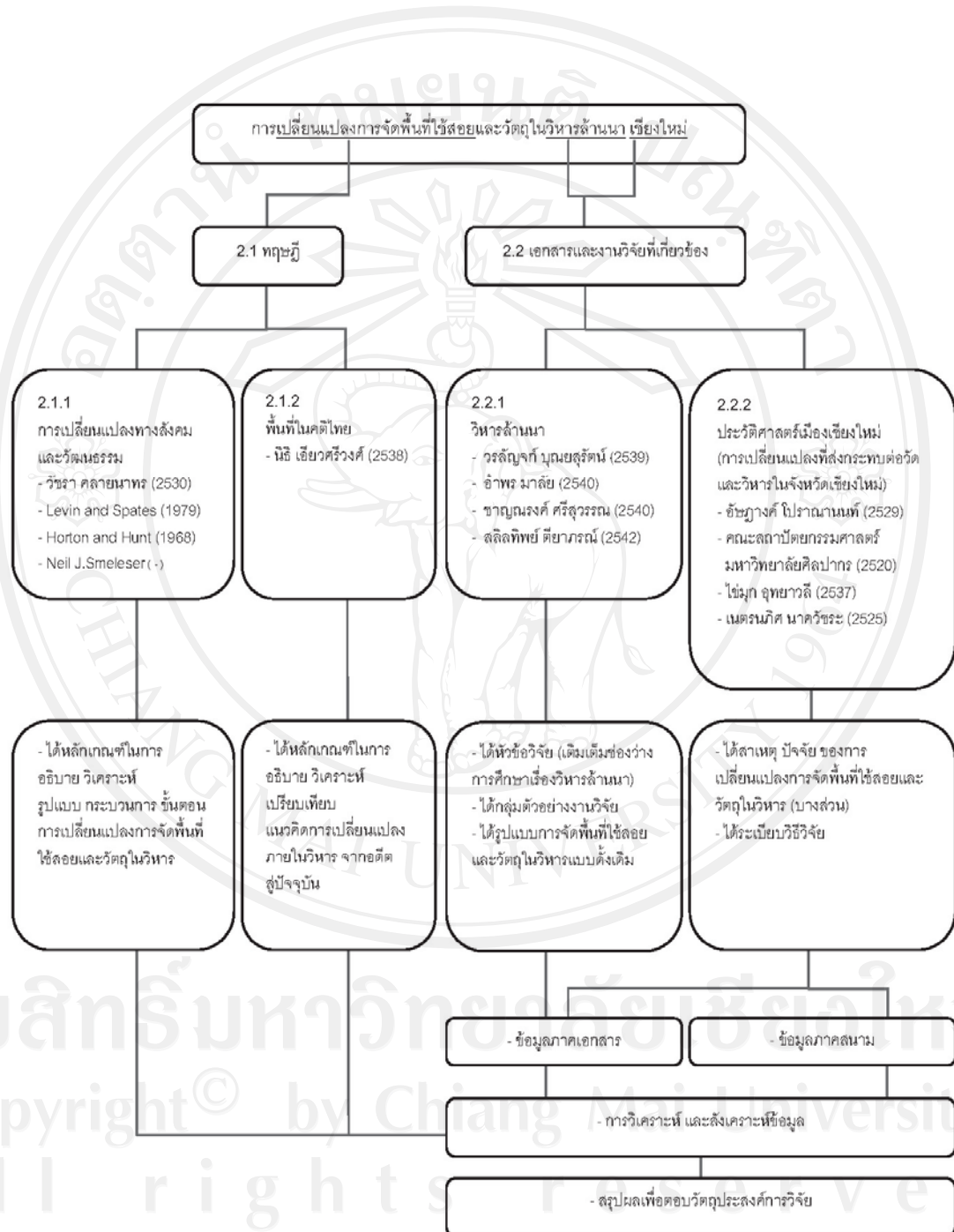
เนื่องจากงานวิจัยเป็นการศึกษาการเปลี่ยนแปลงทางประวัติศาสตร์ เนื้อหาจึงเป็นการนำข้อมูลพื้นฐาน, เอกสารอ้างอิง, จดหมายเหตุ, บันทึกเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์นำมาเรียบเรียงเล่าต่อกันตามปี พ.ศ. ตามความเปลี่ยนแปลงของรัชกาล มีการเก็บข้อมูลอย่างละเอียดของแต่ละวัดในด้านประวัติความเป็นมา การสร้าง การบูรณปฏิสังขรณ์ ข้อมูลการเปลี่ยนแปลงในแต่ละช่วงเวลา ผลการศึกษาผู้วิจัยแบ่งการเปลี่ยนแปลงออกเป็น 3 ช่วงคือ

- 1. สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (พ.ศ. 2325-2394) รัชกาลที่ 1-3 เป็นยุคแห่งการเริ่มต้นราชวงศ์จึงเน้นการก่อสร้างบ้านเมืองให้เป็นปึกแผ่นมีการสร้างวัดวาอารามมากมาย บทบาทของวัดมีความสำคัญสูงสุดในทุกด้าน การใช้ที่ดินยังไม่มีความซับซ้อนเนื่องจากที่ดินวัดยังมีมากและการแบ่งพื้นที่อยู่อาศัยเป็นสัดส่วน วัดยังคงความร่วมมือกัน
- 2. สมัยปรับปรุงยุคใหม่ และการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคม การปกครอง (พ.ศ. 2394-2475) รัชกาลที่ 4-6 ประเทศไทยมีการเปลี่ยนแปลงหลายด้าน ได้แก่ การปกครอง เศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรมตามแบบคตินตะวันตก มีการพัฒนาบ้านเมืองในด้านการคมนาคม การชลประทาน สาธารณูปโภคต่างๆ ทำให้บทบาทของวัดลดลงอย่างมากเนื่องจากมีสถาบันอื่นมาแทนที่
- 3. สมัยการปกครองระบอบประชาธิปไตย (พ.ศ. 2475-ปัจจุบัน 2525) รัชกาลที่ 7-รัชกาลปัจจุบัน มีการเปลี่ยนแปลงที่สูงมากด้านการเมืองการปกครอง สังคม เศรษฐกิจ ตลอดจนเทคโนโลยี ในส่วนของวัดมีการนำวัสดุก่อสร้างสมัยใหม่มาใช้ทำให้รูปแบบสถาปัตยกรรมเปลี่ยนแปลงไป บทบาทของวัดยิ่งน้อยลงกว่าเดิม การใช้ที่ดินภายในวัดมีความซับซ้อนไร้ระเบียบ แทบจะทุกวัดมีการหารายได้จากที่ดินวัด มีการทำลายโบราณสถาน โบราณวัตถุ

การวิจัยมีวัตถุประสงค์ตรงกับการศึกษาของผู้วิจัยคือศึกษาความเปลี่ยนแปลงของวัดรวมทั้งผลการศึกษาสามารถสะท้อนการเปลี่ยนแปลงจากศูนย์กลางการปกครองสู่ส่วนภูมิภาคได้ จึงศึกษาถึงระเบียบวิธีวิจัย การเก็บข้อมูล การวิเคราะห์ข้อมูล การนำเสนอผลการวิจัย

วรรณกรรมในกลุ่มนี้มีจำนวนมากพบว่าปัจจัยที่ส่งผลกระทบต่อวัดในเชียงใหม่ขึ้นอยู่กับ การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม การเมืองการปกครอง เศรษฐกิจและการพัฒนาเทคโนโลยี โดยส่วนใหญ่ยังคงเป็นการศึกษาถึงผลกระทบต่อสถาปัตยกรรมภายนอก และการจัดระเบียบพื้นที่ใช้สอยโดยเน้นบริเวณวัด ยังขาดการศึกษาถึงผลกระทบที่เกิดกับพื้นที่ใช้สอยและวัตถุในวิหารโดยตรง

จากการทบทวนวรรณกรรมทั้งหมดสามารถแสดงภาพรวมของการนำทฤษฎี เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องมาใช้ในการงานวิจัยได้ดังนี้

แผนภูมิ 2-1 ภาพรวมการทบทวนวรรณกรรม